

перетворення [10, 146]. Слід зазначити, що такий поділ є традиційним як для науки цивільного, так і господарського процесуального права.

Отже, аналіз і розуміння елементів позову дає можливість не тільки учасникам спірних правовідносин правильно сформулювати свої вимоги, зробити акцент на певній доказовій базі, обрати спосіб захисту своїх порушених або невизнаних прав, але також і суду як органу, на який покладено обов'язок вирішення господарського спору, правильно визначитися з характером спірних правовідносин, фактами, на які спираються учасники процесу у своїй доказовій діяльності, і в кінцевому підсумку сприяє ухваленню законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення.

Слід погодитися з тими вченими, які виділяють зміст позову як його необхідну складову, оскільки нерідко в судовій практиці зустрічаються випадки відмови в позові внаслідок неправильно обраної форми захисту свого порушеного, оспореного або невизнаного права.

Правильне визначення предмету позову нерідко дає можливість визначитися з видом позову, а відтак, і змістом позову для найбільш ефективного захисту своїх прав і законних інтересів.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням елементів позову в господарських процесуальних відносинах, зокрема щодо інших класифікацій позовів, виходять за межі цієї статті й становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради

України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України 2010. - № 44-45. - Ст. 529.

3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 6. - Ст. 56.

4. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. - К.: Концерн "Видавничий дім Ін Юре", 2005. - 624 с.

5. Цивільний процес України / За ред. Ю.С. Червоного. - К., 2007. - 392 с.

6. Господарське процесуальне право України / за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. - Х.: Одиссей, 2011. - 400 с.

7. Гражданский процесс: Учебное пособие. - Х.: ООО "Одиссей", 2006. - 512 с.

[8] Господарське процесуальне право України / за ред. О.І. Харитонові. - К., 2007. - 360 с.

[9] Цивільний процес: навч. Посібник / за ред. Ю.В. Білоусова. - К.: Прецедент, 2006. - 293 с.

[10] Ніколенко Л.М. Господарське процесуальне право України. - Одеса: Фенікс, 2011. - 512 с.

Дрішлюк В. І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права ОДУВС
Надійшла до редакції: 06.04.2013*

УДК 347.441.8

ПОРЯДОК РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ШЛЯХОМ ОДНОСТОРОННЬОЇ ВІДМОВИ ВІД НЬОГО

Макарчук Л. В.

Норма ч. 3 ст. 651 ЦК України, встановлюючи, що при односторонній відмові від договору договір вважається розірваним або зміненим, дозволяє розглядати односторонню відмову від договору як один зі способів розірвання договору разом з розірванням договору на вимогу однієї зі сторін у судовому порядку й розірванням договору за згодою сторін. Оскільки договірні зобов'язання у зв'язку з відмовою від договору припиняються в результаті безпосередніх дій однієї зі сторін, закономірно виникає питання про момент, з якого договір вважається розірваним.

Чинне законодавство не містить загального правила про момент, коли договір вважатиметься розірваним у разі односторонньої відмови від його виконання. Стосовно окремих договорів ЦК України встановлює необхідність повідомлення про односторонню відмову від договору й визначає момент настання наслідків такої відмови - з моменту отримання повідомлення (ч. 3 ст. 739, ст. 782 ЦК України). У зв'язку з цим у літературі можна зустріти певні пропозиції щодо доповнення статей ЦК України, що регулюють односторонню відмову від договору, уточнюючими нормами про момент настання наслідків такої відмови [1, 118-119; 2, 99; 3; 4, 163].

Зокрема, до проблеми вдосконалення правового регулювання розірвання договору шляхом односторонньої відмови від нього зверталися такі вчені, як Т.В. Боднар, І.В. Болокан, А.Г. Карапетов, Н.М. Процьків, М.М. Сібільов, І.В. Спасибо-Фатєєва, А.Г. Ярема та ін. Однак їх дослідженнями проблематика встановлення порядку

односторонньої відмови від договору не була вичерпана. Отже, метою статті є встановлення порядку й визначення моменту настання наслідків здійснення розірвання договору шляхом односторонньої відмови від нього.

Будь-яка одностороння відмова від договору як правочин потребує сприйняття її протилежною стороною договору. Причому під сприйняттям цього одностороннього правочину слід розуміти його доведення до відома другої сторони (або інших сторін) [5, 31]. Неможливо уявити собі договірне зобов'язання припиненням, якщо про односторонню відмову контрагентові так і не стало відомо. У більшості країн світу одностороння відмова від договору здійснюється шляхом направлення боржникові повідомлення про розірвання, отримання якого боржником приводить до припинення договірних зобов'язань.

У ЦК України також існує ряд норм, що закріплюють право кредитора здійснити попередження боржника (ч. 3 ст. 858, ч. 2 ст. 997 ЦК України). Таке попередження демонструє боржникові намір кредитора відмовитися від договору й водночас надає йому останній шанс на збереження договору, якщо він усуне своє порушення. У попередженні, як правило, указується розумний строк для усунення порушення. При цьому після закінчення строку, вказаного в попередженні, кредитор може як реалізувати своє право на односторонню відмову, повідомивши про це боржника відповідним повідомленням, так і продовжувати наполягати на реальному виконанні. Однак слід зазначити, що природа попередження, що направляється при відмові від договору, і повідомлення про розірвання

**ШВЕДНОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

неоднакова. На відміну від попередження, повідомлення тягне за собою правові наслідки розірвання договору.

Також нормами ЦК України для окремих видів договорів передбачено завчасне повідомлення іншої сторони про припинення договору - "за один місяць до його припинення, якщо триваліший строк не встановлений договором доручення" (абз. 1 ч. 3 ст. 1008 ЦК України); "за три місяці до припинення договору управління майном, якщо договором не встановлений інший строк" (ч. 2 ст. 1044 ЦК України); "не менш як за шість місяців, якщо більш тривалий строк не встановлений договором комерційної концесії" (ч. 1 ст. 1126 ЦК України).

З наведених норм ЦК України можна зробити висновок, що контрагент повинен бути повідомлений і про відмову від договору. Звідси вважаємо, що немає ніяких причин не застосовувати правила ч. 2 ст. 782 ЦК України й стосовно інших випадків односторонньої відмови від договору. Подібні пропозиції вже існують у доктрині. Зокрема, В. Карпенчук пропонує ч. 3 ст. 651 ЦК України доповнити таким чином: "Договір вважається розірваним або зміненим з моменту, коли одна сторона дізналась або повинна була дізнатись про односторонню відмову іншої сторони про виконання договору повністю або частково, якщо інше не передбачено чинним законодавством, договором або не впливає з характеру відмови від виконання договору" [1, 118-119]. І.В. Болокан рекомендує доповнити ч. 3 ст. 653 ЦК України реченням такого змісту: "Договір вважається розірваним або зміненим з моменту, коли одна сторона дізналась або повинна була дізнатись про односторонню відмову від договору іншої сторони, якщо інше не передбачено законом, договором" [2, 99].

Недоліком цих редакцій слід вважати, по-перше, формулювання "коли одна сторона дізналась або повинна була дізнатись про односторонню відмову іншої сторони". Це означає, що доведення інформації про відмову не є обов'язком особи, яка має право на відмову. По-друге, не зовсім зрозуміла фраза "якщо інше ... не впливає з характеру відмови від виконання договору" - адже якщо в повідомленні про відмову встановлений інший строк набрання чинності, то про це повинно говоритися прямо. У зв'язку з цим більш вірною представляється редакція, запропонована Д.В. Кузнецовим: "Договір вважається розірваним з моменту отримання однією стороною повідомлення другої сторони про односторонню відмову від виконання договору повністю або частково, якщо інший строк розірвання договору не вказаний у повідомленні або не передбачений законом або договором" [6].

Положення про те, що право сторони на односторонню відмову від договору реалізується шляхом повідомлення другої сторони й при цьому договір вважається припиненим з моменту отримання такого повідомлення підтримується й судовою практикою [7].

Дійсно, оскільки відмова від договору спричиняє припинення прав і обов'язків інших осіб, то таке припинення може наступити тільки тоді, коли про неї відомо цим іншим особам. Цей момент зумовлює схожість відмови від договору з виникненням юридичного ефекту від розірвання договору за згодою сторін: у обох випадках розірвання договору повинне мати місце інформування контрагента про прояв особою волі на розірвання договору.

Водночас правова природа повідомлення про відмову від договору й пропозиція розірвати договір різна. На відміну від повідомлення, пропозиція тягне за собою правові наслідки лише в тому разі, якщо друга сторона

відповість згодою. Мовчання або незгода з пропозицією не є підставою для припинення договірних відносин зацікавленою стороною. Якщо згода не отримана, то друга сторона має право наполягати на розірванні тільки через суд, доводячи факт істотного порушення договору. У зв'язку з цим контрагент, що звернувся з позовом про розірвання договору, несе тягар доведення цих обставин.

Повідомлення про відмову від договору, про яку говориться в ч. 2 ст. 782 ЦК України, припускає тільки пряме, явне волевиявлення. Однак у теорії висувається теза, що відмова від договору може виходити за рамки повідомлення. Так, А.Г. Карапетов відносить до таких випадків можливість однієї зі сторін заявити реституційну вимогу, тобто вимогу про повернення переданого за договором (про повернення отриманих за договором грошових коштів, дострокове повернення позики або кредиту, повернення переданого у власність майна). Крім заяви реституційної вимоги як аналог прямого повідомлення про розірвання, на його думку, можуть визнаватися будь-які заяви кредитора, з яких зі всією очевидністю витікає, що він використовує своє право на односторонню відмову. При цьому критеріями оцінки таких дій повинні бути: наявність у кредитора права на односторонню відмову, істотність порушення як підстава для такої відмови, очевидна спрямованість вказаної дії саме на односторонню відмову від договору [8, 288-291].

Вважаємо, що договір слід визнавати розірваним з моменту одержання стороною саме повідомлення другої сторони про відмову від договору, якщо інше не вказано в повідомленні або не встановлено договором або законом. Так, у тих випадках, коли підстави для односторонньої відмови були встановлені в договорі, відповідно й порядок здійснення такої відмови може бути також визначений у договорі. У цьому разі сторони не обмежені у визначенні порядку здійснення односторонньої відмови, вони можуть встановити як форму заяви про відмову, так і строк пред'явлення повідомлення, після закінчення якого договір вважатиметься розірваним.

Водночас, якщо відмова від договору не була передбачена самим договором і здійснюється шляхом направлення повідомлення контрагенту, момент припинення зобов'язань за договором не може бути в повідомленні встановлений раніше моменту, коли контрагент дізнався про односторонню відмову. Оскільки при односторонній відмові положення контрагента особи, яка відмовляється від договору, менш захищене, ніж положення контрагента особи, що направив повідомлення про відмову від договору (зокрема, він не може визначати умови, на яких здійснюється відмова, також умову про момент припинення договірних зобов'язань), це правило повинне бути відображене в законі.

Якщо законом або договором передбачені підстави, через які особа може відмовитися від договору в односторонньому порядку, то відмова можлива тільки за наявності цих підстав. У зв'язку з цим у повідомленні необхідно зазначити обставини, що послужили підставою для відмови. Інакше контрагент може оспорити цю односторонню відмову особи.

Отже, для настання наслідків односторонньої відмови від договору необхідна сукупність двох складових елементів - підстави для односторонньої відмови від договору, що має бути визначена в законі або договорі і, по-друге, здійснення правомірних дій, що спрямовані на односторонню відмову від договору.

У цьому контексті цікавим є питання про форму право-

чину щодо односторонньої відмови від договору. Аналіз цивільного законодавства, що в ЦК України існує декілька норм, що встановлюють форму відмови від правочину, які можуть застосовуватися до односторонньої відмови від порушеного договору. По-перше, це норма ч. 3 ст. 214 ЦК України, яка закріплює, що відмова від правочину вчиняється в такій самій формі, в якій було вчинено правочин. По-друге, це положення ч. 1 ст. 654 ЦК України, що встановлюють, що розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, який розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає зі звичаїв ділового обороту.

У деяких випадках законом передбачається здійснення односторонньої відмови від договору у формі ухилення сторони від вчинення певних дій, покладених на сторону за зобов'язанням. Така форма односторонньої відмови закріплена, наприклад, ч. 2 ст. 706 ЦК України, згідно з якою прострочення покупцем попередньої оплати товару є його відмовою від договору, якщо інше не встановлено договором.

Виходячи з цих норм, деякі автори роблять висновок, що в разі вчинення правочину в письмовій формі, одностороння відмова від нього також має бути вчинена письмово. Якщо ж правочин було посвідчено нотаріально, правочин, що полягає в односторонній відмові від нього, також має нотаріально посвідчуватися. У разі ж вчинення усного правочину, найбільш прийнятною формою односторонньої відмови від нього вважається вчинення стороною певних дій, які свідчили б про намір сторони вчинити саме односторонню відмову від зобов'язання, а не припуститися порушення (невиконання) зобов'язання. За відсутності іншого механізму вчинення односторонньої відмови від зобов'язання однією з таких дій сторони може бути принаймні завчасне повідомлення іншої сторони зобов'язання про односторонню відмову [9; 10].

Дійсно, одностороння відмова від договору за допомогою здійснення конклюдентних дій можлива в тому разі, якщо передбачена усна форма цієї відмови. Адже згідно з ч. 2 ст. 205 ЦК України правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків.

Водночас з дій особи, яка відмовляється в односторонньому порядку від договору, контрагент повинен зробити однозначний висновок про його волю. Тому, на нашу думку, застосування правил ч. 3 ст. 214, ч. 1 ст. 654 ЦК України щодо форми односторонньої відмови від договору повинно бути обмежено.

Унаслідок можливості заперечності односторонньої відмови від договору вважаємо, що форма повідомлення про односторонню відмову від договору не повинна бути пов'язана з формою укладеного договору (усною або письмовою) і є тільки письмовою, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає зі звичаїв ділового обороту. Як відзначає В.В. Вітрянський, вимога про обов'язкове письмове повідомлення про односторонню відмову від договору "... повинна визнаватися дотриманою в разі доведення відповідного повідомлення до другої сторони договору за допомогою поштового,

телеграфного, телетайпного, телефонного, електронного або іншого зв'язку, що дозволяє встановити, що документ виходить від сторони, яка відмовилася від договору" [11, 120].

На підставі викладеного вважаємо доцільним ч. 3 ст. 653 ЦК України доповнити другим абзацом наступного змісту: "У разі односторонньої відмови від договору, договір вважається розірваним або зміненим з моменту отримання однією стороною письмового повідомлення другої сторони про односторонню відмову від договору в повному обсязі або частково, якщо пізніший строк не вказаний у самому повідомленні, або якщо інше не встановлено договором або законом".

Література

1. Карпенчук В. Зміна або розірвання договору за Цивільним кодексом України / В. Карпенчук // Право України. - 2003. - № 8. - С. 118-119.
2. Болокан І.В. Зобов'язально-правові засоби захисту прав сторін у договірних відносинах / І.В. Болокан // Вісник Запорізького національного університету. - 2010. - № 1. - С. 96-103.
3. Цивільне право України. Особлива частина: підруч. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. - 3-тє вид., перероб. і допов. - К.: Юрінком Інтер, 2010. - 976 с.
4. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / А.Г. Ярема [та ін.]; ред. А.Г. Ярема, В.Г. Ротань. - К.: Реферат, 2005. - 336 с.
5. Черепахин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Б.Б. Черепахин. - М.: Госюриздат, 1962. - 162 с.
6. Кузнецов Д. Расторжение договора и отказ от договора в гражданском законодательстве / Д.В. Кузнецов // Право и экономика. - 2004. - № 9. - С. 29-34.
7. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 21 квітня 2011 р. за справою № 2018/2-835/11. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15455292>
8. Карапетов А.Г. Расторжение нарушенного договора в российском и зарубежном праве / А.Г. Карапетов. - М., Статут, 2007. - 874 с.
9. Пасічник Н. Новація інституту односторонньої відмови від зобов'язання та односторонньої зміни його умов / Н. Пасічник // Юридичний журнал. - 2005. - № 2. - С. 24-27.
10. Луцик М. Відмова від договору транспортного експедирування / М. Луцик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 2009. - Вип. 49. - С. 124-129.
11. Витрянский В.В. Некоторые итоги кодификации правовых норм о гражданско-правовом договоре // Кодификация российского частного права / Под ред. Д.А. Медведева. - М.: Статут, 2008. - С. 94-149.

Макарчук Л.В.

здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Надійшла до редакції: 09.04.2013